

הרמב"ן הק' עם ביאור מעשה השב

נערך מתוך השיעורים בספח"ק רמב"ן, הנמסרים מדי שבת בשבתו

פרשת בראשית

שנת תשפ"ד

הקדמת הרמב"ן על התורה

בשם הקל הגדול הגבור והנורא, אתחיל לכתוב חידושים בפרושי התורה. באימה ביראה ברבת בזיע במורא, מתפלל ומתודה בלב נדכה ונפש שבורה. שואל סליחה מבקש מחילה וכפרה, בקידה בכריעה בהשתחוויה, עד שיתפקקו כל חוליות שבשרדה. ונפשי יודעת מאד ידיעה ברורה, שאין ביצת הנמלה, כנגד הגלגל העליון צעירה. כאשר חכמתי קטנה ודעתי קצרה, כנגד סתרי תורה, הצפונים בביתה הטמונים בחדרה. כי כל יקר וכל פלא וכל סוד עמוק וכל חכמה מפוארה, כמוס עמה חתום באוצרה, ברמז בדבור בכתיבה ובאמירה. כאשר אמר הנביא המפואר בלבוש מלכות ועטרה, משיח אלקי יעקב ונעים הזמרה, לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד, ונאמר פלאות עדותך על כן נצרתם נפשי. אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה, והיא בלבי כאש אוכלת בוערה. בכליותי עצורה. לצאת בעקבי הראשונים אריות שבחבורה, גאוני הדורות בעלי גבורה. להכנס עמם בעובי הקורה, לכתוב בהם פשטים בכתובים ומדרשים ואגדה, ערוכה בכלל ושמורה. ואשים למאור פני נרות המנורה הטהרה, פרושי רש"י עטרת צבי וצפירת תפארה. מכתר בנמוסי במקרא ובמשנה ובגמרא, לו משפט הבכורה. בדבריו אהגה, באהבתם אשגה. ועממם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה, בפשטיו ובמדרשיו וכל אגדה בפרושי זכורה. ועם רבי אברהם בן עזרא, תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסתרה. והקל אשר ממנו לבדו אירא, יצילנו מיום עברה. יחשכני משגיאות ומכל חטא ועברה, וידרכני בדרך ישרה. ויפתח לנו שערי אורה, ויזכנו ליום הבשורה, כדכתיב (ישעיה נב ז) 'מה נאוו על ההרים רגלי מבשר וגו'. 'צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה' (תהלים קיט קמ), 'צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת' (שם פסוק קמב). 'צדק עדותיך לעולם הבינני ואחיה (שם פסוק קמד):

בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ: (פרק א פסוק א)

בראשית ברא אלקים. אמר רבי יצחק: לא היה לריד להתחיל את התורה אלא מ'החלש הזה לנס' (שמות יב ז), שהיא מלווה ראשונה שנלגטו בה ישראל. ומה טעם פתח בבראשית משום 'כח מעשיו הגיד לעמו', שאם יאמרו אומות העולם: ליסטים אתם, שכשעתם לכם ארצות שבעה גוים, הם לומרים להם: "כל הארץ של הקב"ה היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו; ובלגטו נתנה להם, ובלגטו נטלה מהם ונתנה לנו. וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושו.

ויש לשאול בה, כי לורך גדול הוא להתחיל התורה ב'בראשית ברא אלקים', כי הוא שורש האמונה, שאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה, מפני שמעשה בראשית – סוד עמוק, אינו מובן מן המקראות, ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעו חייבין להסתיר אותו. לכך אמר רבי יצחק שאין להתחיל התורה לורך ב'בראשית ברא', והסיפור כמה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחוה, והטאס ועונשם, וסיפור גן עדן וגירוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים. וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הלוך בהם גדול. ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בנזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ ז): 'פי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ואת הים ואת כל אשר בם ויגה ביום השביעי', ומי שאר היודיע ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני, עם התורה שבעל פה.

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה ב'בראשית ברא אלקים', וסיפור כל עניין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשיכו במעשה ידיו וכל שם תחת רגליו, וגן עדן, שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה, נעשה מכוון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם. ואנשי דור המבול, בחטאם גורשו מן העולם כולו, והלדיק בהם לבדו נמלט, הוא ובניו. וזרעם, חטאם גרם להם להפילם במקומות ולזרותם באלוהים, והפשו להם המקומות למשפחות בנייהם, כפי שנודמן להם. אם כן ראוי הוא, כאשר יוסף הגוי לחטאו, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בדרך מעולם. וכל שכן עם המסופר בכתוב כי נענו מקולל ונמכר לעבד עולם, ואינו ראוי שירש מבחר מקומות הישוב, אכל יירשאו עבדי ה' זרע ארצו, כעניין שכתוב (ההלים ח טז): 'וישן לָהֶם אֲרָצוֹת גוֹיִם וַעֲמַל לָאֱמִים יִרְשׁוּ וַעֲבָדוּ יִשְׁמְרוּ חֻקֵי וְתוֹרָתוֹ יִלְבְּדוּ'. כלומר, שגירש משם מורדיו, והסכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו, תקיף אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניו: ...

מעשה חשב

^א רבינו מקשה על עצם קוישית רבי יצחק שלא היה צריך להתחיל מבראשית, שאדרבה צורך גדול לפתוח בבראשית. כי אמנם התורה בא ללמד את האדם המצוות שצריכים לקיימם, אבל למצוות אלה לא יהיה שום ערך אם מי שמקיים המצוות לא מאמין שהשם הנותן את התורה ברא את העולם. משום שאם אינו מאמין שהשם ברא את העולם הרי אינו מחוייב לקיימה. וא"כ צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלקים, והוא שמוצה לנו לקיים את מצוותיו.

^ב רבינו מפרש, שכונת רבי יצחק שאמנם דבר זה ברור שצריך שיהיה כתוב שהקב"ה ברא את העולם, כדי שנדע שהמצוות שאנו עושים הן מצוותיו, אבל היה סני כמה שנאמר בעשרת הדברות 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם ויגה ביום השביעי'. ולמה האריכה התורה בכריאת שמים והארץ – אדם וחוה – גן עדן וחטא והגירוש משם – דור המבול – ודור הפלגה, שמכיוון שנושאים אלו שהאריכה בהם התורה כולם סודות עמוקים שאין שום אפשרות להבינם באמת מתוך הפסוקים עצמם בלי קבלה עד משה מפי הקב"ה בעצמו, וגם מי שכן זכה לידיעות בסודות אלו חייב להסתיר אותה.

^ג פירוש, שלכן האריכה התורה בזה, משום שכשאר מתבוננים בכל המאורעות האלו אפשר להבחין בהנהגה שנהג הקב"ה עם בריותיו, בגן עדן ובארץ ישראל, מי שזכה לשכון בהם היו אלו שהיו כפי רצונו של הקב"ה, ואלו שהטאו ומרדו בו גורשו משם, וזאת מלמדת אותנו התורה, הזכייה בארץ ישראל תלויה במצבנו הרוחני, עובדי ה' יזכו לשכון בה. והחוטאים יסולקו ממנה.

תמצית השיטות	לא היה לריך להתחיל את התורה אלא מ'החלש הזה לנס':	משום 'כח מעשיו הגיד לעמו נתנה להם נחלת גוים'
רש"י	לא היה צריך לכתוב סיפור בריאת העולם וכו', שעיקר כונת התורה להורות את המצוות	להודיע שהקב"ה נטלה מהאומות העולם, ונתנה לישראל
רמב"ן	למה האריכה התורה בסיפור הבריאה וכו'. אבל עצם הסיפור בוודאי היה צריך לכתוב.	משמיענו הסיבה שלקחו מאומה"ע, והתנאי לזכות להיות בארץ ישראל. שידעו כי בעבודתו ינחלוה. והחוטאים יסולקו ממנה.

וַיִּצְמַח ה' אֱלֹקִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נִחְמָד לְמַרְאֵה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע: (פרק ב פסוק ט)

וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע. בעבור שאמר הכתוב וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן, ולא אמר "בגן". ועוד שאמר (להלן ג) וּמִפְרֵי הָעֵץ הָאֵשֶׁר בְּתוֹךְ הָגֶן לֹא תֹאכְלוּ, שלא הזכירו ולא הודיעו בשם אחר, נאמר לפי פשוטו שהוא מקום ידוע בגן שהוא בתוך. ולכך תרגם אונקלוס "במליעות גנתא". והנה לדבריו עץ החיים ועץ הדעת שניהם היו באמלע, ואם כן נאמר, שהוא כאלו תעשה באמלע הגן ערוגה אחת סוגה, ובה שני האילנות האלה. והיה האמלע הזה אמלע רחב, כי אמלע הדק כבר אמרו שאין יודע בו אמתת הנקודה בלתי השם לדו: וְעֵץ הַחַיִּים אֵילֹן, פרו נוח באוכליו חיים ארוכים:

מעשה השב

א יבאר כוונת הכתוב שכתוב 'בתוך' הגן, ולא כתוב 'בגן'. וכן יבואר שהעץ החיים והעץ הדעת שניהם היו בתוך הגן, אע"ג שכאן מבואר רק על עץ החיים שהיה בתוך הגן, ועל עץ הדעת אינו מבואר היכן היתה, אמנם מזה שאמרה הוה אל הנחש וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָגֶן אמר אלקים לא לאכלו ממנו, מבואר שגם עץ הדעת היה בתוך הגן.

ב פירוש ש'בתוך' הגן אפשר לפרש בכ' אופנים: א. שהיה בפנים בגן. ב. באמצע הגן. ואם הכוונה לומר רק שהיה בפנים בגן, ולא על מקום מסויים בגן, א"כ היה יכול לכתוב 'בגן', ולמה נאמר 'בתוך' הגן.

ג עוד הוכחה מזה שאמרה חנה וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָגֶן, ולא אמרה שמו של העץ, רק שהוא בתוך הגן, ע"כ לומר שהיה ידוע מקומו של העץ, ולא סתם שהיה בתוך הגן.

ד לכן מפרש רבינו ע"ד הפשט שבתוך הגן היינו מקום ידוע שהוא בתוך הגן, ואין הכוונה בתוך הגן שהיה באמצע הגן, רק שהיה בתוך הגן, ולכן נאמר בתוך הגן ולא בגן, לומר שהיה מקום ידוע בגן. ולכן לא הוצרכה הוה לומר שמו של העץ, רק וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָגֶן, מפני שהיה ידוע מקומו של העץ. ולפי דברינו יש לנקד דברי רבינו "מקום ידוע בגן שהוא בְּתוֹךְ", שהכוונה בפנים בגן. ולא כפי שיש שנקדו בְּתוֹךְ, שהכוונה באמצע.

ה התרגום מפרש 'בתוך' הגן הנאמר כאן על עץ החיים, וכן הנאמר להלן על עץ הדעת 'באמצע' הגן. וכוונת רבינו 'ולכך תרגם, היינו שמכח אותו טעם שלכאורה קשה שאם הכוונה רק לומר שהיה בפנים בגן, היה סגוי לכתוב 'בגן', ומזה שכתוב 'בתוך' הגן הכוונה על 'אמצע' הגן. ובוה מדוייק מש"כ רבינו להלן "והנה לדבריו עץ החיים ועץ הדעת שנים היו באמצע", שרק לפי התרגום כוונת הכתוב בתוך הגן היינו באמצע הגן. אבל לדעת רבינו הכוונה במקום ידוע בגן.

ו פירוש, כיון שאי אפשר להיות ששני העצים יהיו באמצע ממש, לכן מפרש שהיה ערוגה אחת גדורה, ובה היו שני אילנות אלו, ואין הכוונה לנקודה האמצעית ממש, אלא לאמצע רחב של הגן.

ז תמצית השיטות: 'בתוך' הגן לפי התרגום הכוונה על אמצע הגן, והכוונה על אמצע רחב. ולפי רבינו ע"ד הפשט הכוונה שהיה מקום ידוע בתוך הגן, אבל אין הכרח לומר שהיה באמצע הגן.

*

וּתְּפַקְחָנָה עֵינֵי שְׂנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עִירְמָם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עָלֶיהָ תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגָרֹת: (פרק ג פסוק ו)

וּתְּפַקְחָנָה עֵינֵי שְׂנֵיהֶם. לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש וסופו מוכיח וידעו כי ערומים הם כלשון רש"י וכן גל עיני ואביטה נפללות מתורתיך (הגלס קיט יח) א:

מעשה השב

א רבינו מביא פירוש רש"י כי כוונת הכתוב 'ותפקחנה עיני שניהם', לענין חכמה, שנפתחו שכלם לדעת דרך צניעות, ואין הכוונה לענין ראייה ממש, שנפתחו עיניהם. ורבינו מוסיף להביא ראייה מהכתוב 'גל עיני ואביטה נפללות תורתך'. ולכאורה צ"ב למה הוצרך להוסיף הראייה. הרי דבר זה פשוט הוא ש'ותפקחנה' היינו לענין חכמה, ש'ותפקחנה' מלשון 'פיקח', והיפוכו של ותפקחנה אינו סומא אלא שוטה.

ואפשר לומר דלכן הביא הראייה מהכתוב, דהרי אם הכוונה על ענין החכמה צ"ב הלשון 'עיני', שהיה צריך לכתוב 'ותפקחנה שניהם', ומה השייכות של עינים לחכמה. לכן הביא הפסוק גל עיני ואביטה וגו', שגם שם הכוונה על החכמה, ומ"מ כתוב 'עיני', הרי לנו שכן דרך הכתוב לכתוב 'עיני' גם כשהכוונה לענין חכמה. וכן מציאנו בזה עוד כתובים כגון (במדבר כב לא) 'ויגל ה' את עיני בלעם וירא מלאך ה', וכן (מלכים ב ו יז) ויתפלל אלישע ויאמר ה' פקה נא את עיני ויראה, שבשניהם הכוונה על ענין החכמה וכתוב שם 'עיני'.